

Кульчицький В. Й., к.пед.н., доцент (Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського)

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз форм та методів патріотичного виховання молоді в українській школі (друга половина ХХ ст.). Розкрито основні форми патріотичної виховної роботи з молоддю, а саме: масові, групові, індивідуальні, наочні. Охарактеризовано методи виховання школярів, які поділяються на три групи: методи формування свідомості особистості; методи організації життєдіяльності учнів; методи стимулювання. Зроблено висновки про те, що форми та методи патріотичного виховання, що були впроваджені українськими освітянами другої половини ХХ ст., є визначальними для сучасного використання у виховній роботі з учнями навчально-виховних закладів.

Ключові слова: форми виховної роботи, методи виховної роботи, патріотичне виховання, молодь.

Аннотация. В статье осуществлен теоретический анализ форм и методов патриотического воспитания молодежи в украинской школе (вторая половина ХХ в.). Раскрыты формы патриотической воспитательной работы с молодежью, а именно: массовые, групповые, индивидуальные, наглядные. Охарактеризованы методы воспитания школьников, которые подразделяются на три группы: методы формирования сознания личности; методы организации жизнедеятельности учащихся; методы стимулирования. Сделаны выводы о том, что формы и методы патриотического воспитания, которые были внедрены украинскими педагогами второй половины ХХ в., являются определяющими для современного использования в воспитательной работе с учащейся молодежью.

Ключевые слова: формы воспитательной работы, методы воспитательной работы, патриотическое воспитание, молодежь.

Annotation. Due to change of social values and transformation of life orientations in modern society, a new approach requires the coverage of the national pedagogical heritage of the second half of the twentieth century. It is urgent to consistently cover historical and pedagogical material, to generalize pedagogical phenomena and facts, taking into account the socio-pedagogical factors inherent in this society in a particular historical epoch, through the cross-cutting issues, on the basis of a problematic approach. Under these conditions, there is increasing need for a constructive and critical rethinking of the accumulated

pedagogical knowledge of history on the development of education, schooling, theory and practice of education and upbringing. Such a systemic retrospective view is needed to find out the achievements of the past, to preserve and augment the work of previous generations of scholars, to prevent mistakes and to identify promising research directions. The article deals with theoretical analysis of forms and methods of patriotic upbringing of youth in the Ukrainian school (the second half of the XXth century). The basic forms of patriotic educational work with youth are revealed, namely: mass (discussions, disputes, conferences, «philosophical table», «opened platform», trivia shows, evenings, trips to the origin of native culture, history of the state and law, «scenic newspaper», creating books, almanacs), group (clubs, sports sections, creative groups, centres, excursions, feasts, review contests, competitions, school clubs, festivals, assemblies), individual (creative tasks, reports, individual work etc), visual (school museums, rooms, halls, galleries, exhibition of children's crafts, book fairs, topical roll-ups etc). Methods of pupils' education, which are divided into three groups: methods of formation of consciousness of the person; methods of organization of pupils' life activities; methods of stimulation are described. It is concluded that the forms and methods of patriotic education introduced by Ukrainian educators of the second half of the XXth century, are decisive for the modern use of educational work with students of educational institutions.

Key words: *forms of educational work, methods of educational work, patriotic education, youth.*

Чим більше утверджується Україна в своїй державності, тим інтенсивнішим стає пошук загальнонаціональних ідейно-духовних орієнтирів, здатних консолідувати суспільство, зміцнити державу, вивести її на високий рівень цивілізованості й культури. Історія засвідчує, що послідовна боротьба за утвердження і зміцнення української державності невіддільна від почуття патріотизму. Адже любов до Батьківщини, надихає людей на подвиги й самопожертвування в ім'я великої мети.

За останні десятиріччя українська історико-педагогічна наука переживає складні, суперечливі трансформації: відбувається переосмислення наукових парадигм, пошук нових теоретико-методологічних орієнтирів. Характер та особливості цього процесу відображають нарошування фактографічної бази та посилення наукового дискурсу, плюралізму думок, контроверсійності поглядів, поліфонії теоретичних висновків. Тому розвиток історико-педагогічної науки має не абстрактно-формальну, а практично орієнтовану спрямованість, що відповідає нагальним завданням удосконалення системи освіти та виховання [1].

У зв'язку зі зміною соціальних цінностей і трансформацією життєвих орієнтацій у сучасному суспільстві нового підходу вимагає висвітлення вітчизняної педагогічної спадщини другої половини ХХ ст. Нагальним є послідовне висвітлення історико-педагогічного матеріалу, узагальнення

педагогічних явищ і фактів з урахуванням соціально-педагогічних чинників, властивих даному суспільству у конкретну історичну епоху, за наскрізними темами, на основі проблемного підходу.

За таких умов зростає потреба в конструктивно-критичному переосмисленні накопичено педагогічною наукою знань з історії розвитку освіти, шкільництва, теорії та практики навчання та виховання. Такий системний ретроспективний погляд необхідний для з'ясування досягнень минулого, збереження та примноження напрацювань попередніх поколінь науковців, запобігання помилкам і визначення перспективних дослідницьких напрямів [1]. Не слід ігнорувати досвід патріотичного виховання, який було накопичено за радянської доби. Треба віддати належне комуністичній партії, яка зуміла створити цільну систему патріотичного виховання. Щоправда, патріотичне виховання, як і вся система виховної роботи, трактувалася однобічно: українця привчали до розширеного тлумачення поняття Батьківщини. Йому вона бачилася в образі Радянського Союзу, а сам, він по суті, втрачав своє національне обличчя і виступав складовою частиною єдиного радянського народу. Почуття національної самосвідомості підмінялося почуттям загальнонаціональної гордості. І на такому розумінні виховувались покоління. Отже, патріотичне виховання здійснювалося не в загальнолюдському розумінні цього слова, а лише в плані пріоритету інтернаціонального над національним, при визнанні їх діалектичного взаємозв'язку.

І все ж, якщо не втратити ґрунту реальності, ми не можемо не бачити позитивних наслідків патріотичного виховання того часу: масового трудового героїзму радянських людей, які в найекстремальніших умовах йшли на будь-які жертви в ім'я світлого майбутнього. Не заперечити й бойових подвигів мільйонів людей, які у смертельних поєдинках відстоювали свободу і незалежність своєї Вітчизни. Це був патріотизм ширий, не показний, як би це сьогодні дехто не намагався заперечити [2]. Вивчення і осмислення спадщини минулого сприяє вирішенню проблеми виховання патріотичного шкільництва сьогодні.

Відтак, ігнорування всього багатства форм і методів патріотичного виховання молоді тільки на тій підставі, що вони були вироблені і використовувались в умовах тоталітаризму є неприпустимим. Навпаки, їх слід широко використовувати, лише наситивши новим змістом, а саме: покласти в основу патріотичного виховання любов і повагу до України, трагічної і разом з тим героїчної історії боротьби її народу за своє соціальне і національне визволення, за право на самостійний державний розвиток. Сьогодні це – одна з головних умов нашого становлення як незалежної держави.

Вагомий внесок у вирішенні зазначеного питання на сучасного етапі зробили вчені Г. Берченко, І. Бех, О. Вишневський, І. Дзюба, В. Карлова,

В. Кафарський, П. Кононенко, В. Кремень, М. Левківський, В. Оржаховська, В. Постовий, Г. Пустовіт, М. Пірен, К. Чорна, та ін.

Також проблеми патріотизму різних вікових груп дітей та шкільної молоді досліджували Н. Баєрська, М. Вишняк, В. Ганський, С. Гуменюк, Л. Кандиба, М. Касиль, І. Мартинюк, Р. Осипець, Ю. Руденко, Ю. Черножук.

Мета нашої статті – здійснити теоретичний аналіз форм та методів патріотичного виховання молоді в українській школі (друга половина ХХ ст.).

Педагогічні дослідження з проблеми патріотичного виховання зазначеного періоду чисельні і різноманітні. У них розкриваються як теоретико-методологічні аспекти (суть поняття «патріотизм» і «радянський патріотизм», його характеристики, шляхи і засоби формування та інше), так і прикладні (різні напрями патріотичного виховання: військово-патріотичне, виховання на трудових і бойових традиціях радянського народу, взаємозв'язок патріотичного, естетичного, морального виховання учнів різного віку та інше).

З урахуванням особливостей патріотичного виховання у суспільстві мета даного процесу визначалася як виховання патріота, який любить свою Батьківщину, відданий їй, готовий служити їй своєю працею і захищати її інтереси. Отож, патріотичне виховання – планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто доброго відношення до Батьківщини та до представників інших культур та країн. Таке виховання включало розвиток любові до Батьківщини; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю Батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу.

Таким чином, мету патріотичного виховання можна було досягнути лише при використанні конкретних форм і методів виховної роботи.

Складний процес патріотичного виховання здійснювався за допомогою різноманітних форм роботи, вибір яких залежав від змісту та завдань виховної роботи, вікових особливостей вихованців з урахуванням основних напрямів діяльності школярів.

Робота по вихованню патріотизму охоплювала усі види діяльності школярів: навчальну, ігрову, трудову, художню, спортивну, громадську. Вчителем використовувались найрізноманітніші форми роботи. Передусім це навчальні заняття, на яких набувалися знання, що мали громадянсько-патріотичне забарвлення. Великі можливості для формування громадянсько-патріотичної культури мали екскурсії, походи «Бойовими шляхами», збирання краєзнавчих матеріалів, участь в експедиціях – археологічних, фольклорних, етнографічних, свята рідної мови, створення музеїв фольклору та етнографії, тематичні години про права людини, зустрічі з працівниками правоохоронних органів, ситуаційно-рольові ігри на громадянські й політичні теми та інші [3, с. 153–158].

Разом з тим, необхідно відзначити, що краєзнавчій роботі та дисципліні як формам патріотичного виховання школярів приділялась значна увага. Це насамперед, знайомство з рідним селом, містом, екскурсії по селу, місту, де живеш, вивчення історії виникнення села, міста, його перших років існування; пошукова робота шляхом зустрічей зі старшими людьми своєї місцевості, їхні розповіді про минуле місцевості, де ти живеш: по можливості – збирання старовинних речей побуту тощо; знайомство з видатними земляками рідного краю (політичні та військові діячі, письменники, інженери, педагоги та інші), їх місце та роль у розвитку рідного краю, Батьківщини, світової науки, культури.

Українські педагоги та методисти другої половини ХХ ст. вважали, що головним методологічним принципом патріотичного виховання має бути пізнання і усвідомлення учнями своєї Малої Батьківщини. Патріотичне виховання учнів починається з пізнання Малої Батьківщини, з пізнання запахів прямих степових трав, тасмничого дихання морських глибин, співу жайворонка в піднебессі. Батьківщина без нас обійтись може, ми ж без неї – ніщо. Цю велику істину, на яку звертав увагу В. Сухомлинський, повинна розуміти і відчувати кожна дитина [4].

Проаналізувавши виховний процес в Україні другої половини ХХ століття, ми можемо виділити такі форми організації патріотичної виховної роботи, як масові (дискусії, диспути, конференції, «філософський стіл», «відкрита кафедра»), вікторини, вечори, подорожі до джерел рідної культури, історії держави і права, «жива газета», створення книг, альманахів), групові (гуртки, спортивні секції, творчі групи, осередки, екскурсії, свята, огляди-конкурси, олімпіади, шкільні клуби, фестивалі, асамблеї), індивідуальні (творчі завдання, звіти, індивідуальна робота тощо), наочні (шкільні музеї, кімнати, зали, галереї, виставки дитячої творчості, книжкові виставки, тематичні стенди тощо) [5]. Таким чином, необхідно відзначити, що форми організації патріотичної виховної роботи за змістом дуже близькі до методів виховання.

Відтак, найпридатнішою для практичного користування у школі була класифікація, за якою методи виховання школярів поділялися на три групи: методи формування свідомості особистості (поглядів, переконань, ідеалів); методи організації життєдіяльності учнів; методи стимулювання учнів [6].

Методи формування свідомості школяра, тобто перша група методів, якраз і розрахована на те, щоб через вплив на свідомість, почуття й волю вихованця прищеплювати йому правильні життєві погляди, судження, патріотичні переконання, ідеали.

Свідомість дитини – це сприйняття, розуміння нею навколишнього, усвідомлення якогось явища, події чи вчинку, у тому числі й власного. Погляди репрезентують засвоєні особистістю знання й ідеї світоглядного характеру. Судження – думка школяра про що-небудь, погляд на щось, висловлення своїх думок і поглядів відносно предметів і явищ.

Переконання – це тверда упевненість у чому-небудь, віра в щось. Ідеал – зразкове, досконале, гідне для наслідування. Всі вони відображають світоглядні принципи особистості й формування на основі знань й особистого досвіду діяльності, відносин і поведінки, словесного впливу.

Роз'яснення – те, що вносить ясність у що-небудь, сприяє з'ясуванню чогось. До цього виховного методу вчитель вдавався дуже часто, щоб поінформувати про зміст нових для учнів понять, факторів чи явищ для розкриття їх суті, основних компонентів, ознак, зв'язків, закономірностей, практичного значення. Ціль роз'яснення – розкрити ідеологічний, духовний, морально-етичний, патріотичний зміст тих чи інших подій, вчинків, допомогти учням сформувати в собі правильні норми поведінки. Так, починаючи з першого класу, вчитель через роз'яснення схиляв дітей до розуміння патріотизму через дотримання законів держави, норм і правил громадською співжиття, дотримання громадського порядку.

Приклад – те, що учневі варто наслідувати, зразок, конкретний вияв чогось, певна діяльність або поведінка якоїсь особи. Це тим більш важливо, що школяр у своєму прагненні стати дорослим бере в якості взірця для наслідування приклад дорослих, поважних для нього людей. Велику притягальну силу для дітей мають образи народних героїв, позитивні персонажі з фольклору й літератури. Переконання дає найбільший ефект у поєднанні з іншими методами виховного впливу, в тому числі з розповідями, бесідами, читанням.

Розповідь – усне, словесне повідомлення вчителя про когось чи що-небудь. Вона завжди була й залишається дійовим методом ідейного, морально-етичного, патріотичного, трудового, розумового й естетичного виховання учнів. Теми розповідей можуть бути різноманітні. Учні охоче слухають розповіді свого вчителя, особливо тоді, коли вони торкаються героїчних часів своєї держави, викликають у дітей моральне довір'я, гордість, готовність до співпереживання.

Бесіди, тобто розмови вчителя з учнями, покликані привернути увагу вихованців до оцінки суспільних подій, вчинків, явищ, творів літератури й мистецтва і на цій основі формувати в них патріотизм, культуру поведінки, сумлінне ставлення до виконання своїх громадських, трудових і моральних обов'язків [7].

Наступна група методів виховання – методи організації життєдіяльності учнів націлювала школярів на «єдність слова і діла», що має колосальне значення у формуванні особистості. Адже виховання є не що інше, як вправління у правильному вчинку.

Виховання патріотизму, високої свідомості, міцної дисципліни й культури поведінки, гартування волі й характеру не може успішно здійснюватися, якщо воно обмежується тільки проповіданням ідей, поглядів і норм поведінки. Треба ще втілювати їх на практиці, привчати змалку дітей дотримуватися даної вимоги.

Привчання і вправлення, хоч і тісно взаємопов'язані, однак зберігають разом з цим за собою і певну різницю. Якщо привчання виробляє в учня якусь сторону певної дії, то вправлення спонукає оволодіти правильним вчинком повністю, у всьому його змістовому, структурному й ціннісному вираженні. Спираючись на привчання, вправлення передбачало багаторазове повторення, закріплення, зміцнення й удосконалення цінних способів дій як стійкої основи культурної поведінки.

Метод вправлення часто реалізовувався як – доручення – покладення на школяра виконання якогось обов'язку, певної роботи чи конкретної справи. Вони впливають найчастіше з потреб шкільного й домашнього життя, як-от: чергувати в класі, бути класним бібліотекарем, організувати тематичну виставку дитячих малюнків присвячену героїчному минулому країни. Щоденне виконання доручень, одержаних від учителя, батьків, дитячих об'єднань, дисциплінувало учнів, формувало почуття відповідальності, вчило раціонально використовувати час, переборювати труднощі й доводити справу до кінця, гартувало характер і волю. Успішне виконання доручення викликало в дитини емоційне піднесення, радісні переживання. Доручення визначали відповідно до віку й статі дитини з поступовим їх ускладненням, із врахуванням режиму праці й відпочинку школярів [8].

Нарешті, успіх патріотичного виховного процесу в школі зумовлювався також вмільм застосуванням третьої групи методів – методів стимулювання. Покликання їх закладені в суті самого латинського слова «стимулювати», що в перекладі на українську мову означає: спонукати до дії, давати поштовх, заохочувати. З метою активізації й посилення впливу на учнів у школі використовувались такі методи стимулювання: вимога вчителя, змагання, заохочення, покарання, схвалення, докір.

Змагання допомагало вчителеві бачити й оцінити можливості кожної дитини, визначити перспективу руху вперед, гартувати волю й характер. Воно стимулювало розвиток творчої активності, ініціативи, відповідальності та об'єктивної оцінки фактів. Всі ці риси конче потрібні молодому громадянину-патріоту своєї держави.

До традиційних методів стимулювання належать також заохочення і покарання як допоміжні методи виховання. Заохочення – метод виховного впливу, що виражає позитивну оцінку діяльності учня шляхом похвали і нагород. До нього вчитель вдавався тоді, коли необхідно було відзначити сумлінне ставлення дитини до навчання, працьовитість, старанність, гарну поведінку. На основі почуття задоволення й радості в неї появляється приплив енергії, життєвий оптимізм, впевненість у власних силах.

При відхиленні учня від норм поведінки вживався метод покарань. Покарання – це спокута за якусь провину. Застосовувався у тих випадках, коли учень свідомо не підкорявся справедливим вимогам, порушував норми й правила поведінки, нехтував учнівськими обов'язками. З погляду педагогічного, це метод негативної оцінки вчинків або дій вихованця з

метою їх викоренення. Педагогічне значення покарань чимале. Тому там, де не можна не карати, педагог не мав права не карати. При цьому слід пам'ятати, що кару застосовували тільки в тому разі, коли громадська думка стояла на боці карі.

Розумна система стягнень не тільки законна, але й необхідна. Вона допомагала оформитися міцному характерові, виховувала почуття відповідальності, тренувала волю, людську гідність, вміння чинити опір спокусам і долати їх, готувала до реального життя [9].

Таким чином, форми та методи патріотичного виховання, що були впроваджені українськими освітянами та педагогічними діячами другої половини ХХ ст. для формування патріотів своєї землі – майбутніх захисників держави, розглядаємо визначальними для сучасного використання у виховній роботі з учнями навчально-виховних, військово-спортивних та позашкільних закладів.

Подальших досліджень потребує розроблення нових спецкурсів, форм та методів патріотичного виховання молоді, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 16. 06. 2015 р. № 641 та Указу Президента України від 13. 10. 2015 р. № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки».

1. Стражнікова І. В. Історіографія розвитку педагогічної науки у дослідженнях Західного регіону України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. ... док. пед. наук: 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки» / Інна Василівна Стражнікова. – Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, 2015. – 45 с. **2.** Медведчук В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення / В. Медведчук – К. : Україна, 1997. – 170 с. **3.** Олійник Ю. В. Етапи патріотичного виховання учнів засобами трудового навчання / Ю. В. Олійник // Історичне краєзнавство в системі освіти України : здобутки, проблеми, перспективи : наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 153–158. **4.** Сухомлинський В. О. Вибрані твори: (в 5-ти т.) / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1975. – Т. 1. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. – 654 с. **5.** Фіцула М. Педагогіка / М. Фіцула. – К. : Академія, 2002. – 528 с. **6.** Алексюк А. Н. Общие методы обучения в школе / А. Н. Алексюк. – К. : Радянська школа, 1981. – 206 с. **7.** Жерносек І. П. Організація методичної роботи в школі / І. П. Жерносек. – К. : ІСДО., 1995. – 107 с. **8.** Практикум з педагогіки: Навчальний посібник : Видання 2-ге, доповнене і перероблене / За заг. ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченка. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 482 с. **9.** Харламов І. Ф. Педагогіка : учеб. пособ. / І. Ф. Харламов. – М. : Гардарики, 1999. – 519 с.

Рецензент: д.пед.н., доцент Федчишин Н. О.